

De Oostvaardersplassen tussen vogelbehoud en natuurontwikkeling

H.E. van de Veen

Soortbeheer

In het jaarverslag over het terreinbeheer van 'Natuurmonumenten' over het jaar 1987 wordt gewag gemaakt van een ernstig incident (1). In het Zwanenwater hadden Vossen in de lepelaarskolonie *'hun slag geslagen'* met als gevolg dat van de 82 nesten *'slechts'* 32 jongen uitvlogen. De activiteiten van de Vossen hadden ook tot gevolg dat sommige Lepelaars gingen verhuizen. In het Zwanenwater en in het Naardermeer, waar een vossenburcht was op 200 meter van de lepelaarskolonie, werden respectievelijk vijf en vier Vossen geschoten.

Deze berichtgeving met ingebouwde waarde-oordelen roept enkele indringende vragen op. Allereerst is er de vraag welke factoren in Nederland doorslaggevend zijn voor de aantallen volwassen Lepelaars en voor het broedsucces.

Wat de oude vogels betreft is er uiteraard een relatie met het broedsucces door de jaren heen: een te lage reproductie leidt op den duur tot uitsterven. Maar bij verreweg de meeste diersoorten is de reproductie zelden de beperkte factor. Meestal zijn 'bottlenecks' in kwaliteit of kwantiteit van de voedselsituatie doorslaggevend en in het geval van Lepelaars kan ook mortaliteit tijdens de trek belangrijk zijn. De sterfte onder de jongen op het nest is niet alleen een zaak van voedselaanbod, maar ook een zaak van weersinvloeden. Een relatief natte zomer als in 1987 zal zeker een verhoogde neststerfte tot gevolg hebben gehad. Nestpredatie is bij koloniebroeders meestal gering, maar komt soms voor en heeft dan vaak tot gevolg dat de kolonie verhuist of dat het broedgedrag wordt aangepast. In relatie tot Lepelaars en allerlei reigers is het opvallend dat deze soorten in andere delen van hun verspreidingsgebied doorgaans in bomen broeden. Wanneer niet bekend is welke factoren de lepelaarsstand bepalen is het rijkelijk voorbarig om meteen een predator aan te pakken. De voedselsituatie wordt daarmee niet verbeterd, en wat belangrijker is, de Lepelaars krijgen niet de kans zich aan de nieuwe situatie aan te passen door te verhuizen, hetzij naar een vosvrij gebied, hetzij de boom in.

Zaken als het bestrijden van Vossen bij kolonies van 'gewenste' vogelsoorten (niemand treurt om geruïneerde kokmeeuwkolonies!) en van kraaien en Eksters in weidevogelgebieden roepen ook de vraag op waar wij met het natuurbeheer naar toe willen. Willen wij naar de maximalisering van reproductiesucces en presentie van een aantal gewenste soor-

ten of durven wij ook naar de natuur te kijken in termen van natuurlijke spelregels die door middel van aanpassing en natuurlijke selectie bepalend zijn voor het antwoord op de vraag hoeveel exemplaren van welke soorten er op den duur aanwezig zullen zijn. Of anders gesteld: *vervangen wij veeteelt door gruttoteelt of ganzenteelt of durven wij het aan om in gebieden die daar geschikt voor zijn, aan de daar thuishorende natuurlijke processen met onzekere uitkomsten de nodige beleidsruimte te verschaffen?*

Daarbij is ook de vraag aan de orde of specifiek soortbeheer wel in het belang kan zijn van de soorten waarop dit beheer is gericht. Op lange termijn is het voor een soort als de Lepelaar misschien van overlevingsbelang om, als het nodig is, in bomen te kunnen broeden. Omdat bodembroeden wellicht energetische voordelen kan hebben en omdat ook Lepelaars liever lui dan moe zijn, kan periodieke nestpredatie nodig zijn om selectie op boombroeden uit te lokken en daarmee de genetische basis voor deze aanpassing ook in de Nederlandse populatie te behouden.

Voorbij de functionaliteit

Mensen zijn sterk geneigd om aan tal van soorten een duidelijke functie toe te kennen. Koeien eten gras, uilen eten muizen, Wolven eten hoefdieren en Vossen eten knaagdieren en ook Lepelaars. De grazers houden dus het gras kort en de roofdieren op hun beurt de planteneters...

De weerbarstige werkelijkheid leert dat in de natuur dit soort simplisme slechts zelden opgaat en dat moeilijk te kwantificeren factoren als eigenschappen van bodem en klimaat en

Lepelaars broeden veilig in het midden van de natte rietvelden van de Oostvaardersplassen.

Foto: Vincent Wigbels.

de samenstelling van de levensgemeenschap uiteindelijk grenzen stellen aan de aantalsontwikkelingen van planteneters en daarmee ook van de vleeseters (2 & 3). In de Nederlandse samenleving spelen ook de effecten van activiteiten door de mens, bijvoorbeeld in de vorm van verdroging, vermesting, verzuring, en versnippering, een belangrijke rol. Desondanks kunnen er soorten worden onderscheiden die van nature hoofdrolspelers zijn en waarvan de aan- of afwezigheid grote gevolgen heeft voor de ontwikkelingsmogelijkheden van de bijbehorende levensgemeenschap. Als bekend voorbeeld kan de rol van de (ruiende) Grauwe Gans in de Oostvaardersplassen worden genoemd. Zonder Grauwe Ganzen was het gebied snel geheel dichtgegroeid; met Grauwe Ganzen ontstaat er een dynamisch evenwicht tussen de groeikracht van de moerasvegetatie en de activiteiten van de ganzen (4).

In het kader van natuurbeheer en natuurontwikkeling is het dan ook niet ongebruikelijk om soorten vanwege hun essentieel geachte rol in een bepaald gebied te herintroduceren, wanneer de ontbrekende soort zich niet (meer) spontaan kan vestigen.

In het geval van de herintroductie van grazen-

de dieren wordt het dier dan als een beter alternatief voor mechanisch beheer gezien. Het dier is dan een middel om gewenste patronen en processen in de vegetatie te realiseren, zodat allerlei plante- en diersoorten zich kunnen vestigen en handhaven. Deze benadering gaat op voor alle honderden terreinen waar in Nederland één of andere vorm van natuurtechnische begrazing als reguliere beheersvorm wordt toegepast. In al deze situaties worden de grazers onderworpen aan een reeks van beheersmaatregelen zoals meer of minder intensieve verzorging, wintervoeding, veterinaire maatregelen en het handhaven van een zeer scheve geslachtsverhouding, waardoor natuurlijke selectie als gevolg van competitie tussen de mannelijke dieren vrijwel wordt uitgesloten. Alleen in enkele experimentele situaties is de verzorging veel minder intensief en is ten minste de geslachtsverhouding normaal. Daarbij is er steeds een zekere spanning tussen – goedwillende – beheerders en – goedwillende – onderzoekers. De beheerders blijken zeer gevoelig voor reacties van collega's en publiek en kiezen doorgaans dientengevolge voor het 'zekere' boven het 'onzekere'. Daarbij worden integrale ingrepen voorgestaan zoals het aanbrengen van likstenen, bijvoederen en het van de hand doen van een deel van de populatie zonder daarbij strikte ecologische criteria (uitsluitend dieren die minder goed blijken te zijn

aangepast verwijderen) te hanteren. Het referentiekader van de beheerders is en blijft kennelijk nog steeds een vorm van – extensieve – veeteelt.

Eigenlijk is dit heel vreemd. Het gaat hier om het optimaliseren van het beheer van meestal grootschalige natuur(!)-terreinen. In dergelijke gebieden ligt het voor de hand beheersvormen te entameren die nauw aansluiten bij natuurlijke mechanismen van regulatie en er zijn geen ecologische motieven om potentiële hoofdrolspelers, zoals grote grazers, anders te behandelen dan alle andere soorten die het op eigen kracht moeten zien te rooien. In het overheidsbeleid wordt voor een dergelijke Grote Eenheid Natuurgebied (GEN) nadrukkelijk gepleit voor versterking van de zelfregulatie in zo volledig mogelijke ecosystemen (5).

In de praktijk blijkt ook in overheidsterreinen met de primaire doelstelling natuurgebied nog steeds een grote terughoudendheid om het beleidsvoornemen om te komen tot versterking van de zelfregulatie in de praktijk te brengen. De Ontwikkelingsvisie Oostvaardersplassen (6) is een schoolvoorbeeld van de aarzelingen en de daaruit voortvloeiende compromissen met betrekking tot het stimuleren van natuurlijke ontwikkelingen. De doelstellingen van deze notitie zijn vooral gericht op het handhaven van de bestaande

Foto boven:

Controle en bewaking in het jaarrondbegrazingsgebied gaat uitstekend te paard.

Foto: Vincent Wigbels.

Foto rechtsonder:

In de winter verwisselen Heckrunderen hun zwarte kortharige zomervacht voor ruig, langharig, rossig winterhaar.

Foto: Vincent Wigbels.

toestand, die gekenmerkt wordt door een betrekkelijk soortenarme vegetatie en een rijke verscheidenheid aan moerasvogels. Ook hier geldt dat de introductie van zomer- en jaarrondbegrazing vooral wordt gepresenteerd als een methodiek om de vegetatie-ontwikkeling in een door de beheerders gewenste richting te sturen. Deze sturing gaat zover dat de arealen aan gewenste landschapstypen tot op 10 ha nauwkeurig worden aangegeven. Bij het leggen van een relatie met omliggende gebieden wordt alleen de schade-optiek gehanteerd met als gevolg dat er binnen het Oostvaardersplassengebied voldoende gras beschikbaar moet zijn om 12.000 Grauwe Ganzen niet in de verleiding te brengen om in het belendende landbouwgebied te gaan foerageren. Nergens wordt de vraag gesteld *waarom er niet minder dan 12.000 Grauwe Ganzen zouden kunnen zijn*: ook 1.000 Grauwe Ganzen zijn nog steeds veel ganzen, die als populatie ver boven hun genetisch minimum zou-

den zitten (7). Nog vreemder is het om te zien dat in een land met vele tienduizenden weidevogels een deel van een toekomstig GEN moet worden ingericht en beheerd om wat extra weidevogels te laten broeden.

Voor een gebied als de Oostvaardersplassen zou eerst de vraag moeten worden gesteld: wat voor soort moerasesysteem hoort hier thuis en welke soorten zijn er al aanwezig, welke soorten zullen zich binnen enkele decennia spontaan kunnen vestigen en welke soorten die daar thuishoren, zullen zich voornamelijk niet op eigen kracht kunnen vestigen en komen dus in principe in aanmerking voor (her)introductie. In die benadering staat een streven naar een zo volledig mogelijk ecosysteem voorop. De vraag naar de specifieke functie van alle soorten is daarbij legitiem, maar niet van wezenlijk belang om de keuze voor een zo natuurlijk mogelijk ecosysteem te bepleiten; hoe het systeem zal werken is vooral van academisch belang. Vanuit de optiek van de natuurbescherming zou voorop moeten staan dat er naast de natuurwaarden verbonden aan cultuurlandschappen en halfnatuurlijke terreinen, ook voldoende (beleids)ruimte moet zijn voor de ontwikkeling van normale en zo volledig mogelijke ecosystemen.

De referentiebenadering

De Oostvaardersplassen zijn ontstaan door ingrijpen van de mens en zijn als zodanig

uniek. Het gebied is onmiskenbaar een voedselrijk moerasesgebied, maar door de kunstmatige geringe peilschommelingen ontbreekt het regelmatige overstromen met zoet, brak of zout water. Daarmee ontbreekt de invloed van de (rivier)dynamiek die kenmerkend is voor voedselrijke moerasesystemen.

Terecht wordt in de Ontwikkelingsvisie Oostvaardersplassen gekozen voor het inbouwen van een stuk dynamiek in de vorm van peilverschillen. Waarom deze gewenste dynamiek nu het resultaat zal moeten worden van een waterbeheersingsproject waarbij het relatief natte binnenkaadse deel in twee compartimenten wordt verdeeld en waarbij de beide compartimenten aan tegengestelde waterhuishoudregimes worden onderworpen is voor mij niet overtuigend aangetoond. Peildynamiek kan ook op vele andere minder rigoureuze wijzen worden gerealiseerd en de eenvoudigste methode is om een maximum en een minimumpeil te kiezen, waarbij water wordt uitgeslagen dan wel ingelaten en waarbij tussen de grenspeilen het waterpeil direct afhankelijk mag zijn van de resultante van inzigging, neerslag en verdamping. Ongetwijfeld zal er dan een zeer stochastisch peilpatroon ontstaan en dat is precies wat wij in de natuur mogen verwachten.

Het feit dat de Beheerscommissie Oostvaardersplassen kiest voor waterbeheersing in plaats van het stellen van randvoorwaarden waarbinnen ruimte mag zijn voor fundamen-

tele natuurlijke processen, illustreert op schrijnende wijze dat deze commissie nog niet toe is aan natuurbeheer volgens natuurlijke normen. Vanuit deze constatering mag het ook nauwelijks verbazing wekken dat de Ontwikkelingsvisie Oostvaardersplassen feitelijk een 'vogelbehoudsvisie' is. Weliswaar wordt verbaal gekozen voor de ontwikkeling 'van een zo compleet mogelijk zoetwatermoerasesysteem', maar vervolgens wordt niet aangegeven welke soorten wel en welke soorten niet in het gewenste systeem thuishoren.

Om die vraag te kunnen beantwoorden moet het Oostvaardersplassengebied naar zijn aard en schaal worden vergeleken met meer natuurlijke eutrofe zoetwatermoerassen. Onlangs is een dergelijke vergelijking gemaakt voor het Deltagebied met inbegrip van de zoete deelsystemen (8). Daaruit blijkt duidelijk dat de mate van ingrijpen door de mens een grote invloed heeft op het vóórkomen en vooral ook de relatieve dichtheden van een reeks van diersoorten en daarmee op de interacties tussen de fauna en de vegetatie. Omdat het voedselaanbod in en rond een eutroof zoetwatermoeras zeer groot en zeer gevarieerd is, mogen wij in een dergelijk gebied vrijwel alle in die zone thuishorende grote herbivoren in hoge dichtheden verwachten. Voor de Westeuropese situatie betekent dat de aanwezigheid van Rund, Paard, Eland, Edelhert, Ree, Zwijn en Bever. De Wisent, die, net als de Amerikaanse Bison, gemakkelijk vastloopt in moerassen, mogen wij hier niet verwachten. Behalve deze grotere planteters en het omnivore Wilde Zwijn zijn uiteraard ook de Otter, de Das en alle kleine marterachtigen present en waar zoveel dierlijk voedsel aanwezig is, blijken ook Wolf en

Lynx aanwezig te zijn. Vergelijking met onge-repte moerasgebieden leert dat ook de Bruine Beer daar in hoge dichtheden kan leven, terwijl naast de nu reeds aanwezige stootvogels ook de Zwarte Wouw, de Bastaardarend, de Visarend en de Zeearend als broedvogel aanwezig zijn. Ook de Kraanvogel en de Raaf horen hier thuis en uit opgravingen is gebleken dat aan het begin van onze jaartelling de Kroeskoppelikaan hier nog algemeen was (9). Wanneer het water voldoende diep is en wanneer er ook een verbinding met de rivier is, zijn ook de Meerval en de Steur karakteristieke bewoners van het grote moeras.

Omdat in het natuurlijke moeras overstromingen een onregelmatig terugkerend verschijnsel zijn bestaat het volledige moerasesysteem behalve uit meer of minder vaak overstroomde delen ook uit de daarop aansluitende gronden, die in het algemeen niet overstromen. In de Nederlandse situatie zijn dit stroomruggen, rivierduinen en belendende hoger gelegen gronden. Deze hoger gelegen gebieden zijn ook zonder dat er overstromingen plaatsvinden van groot belang, omdat deze gebieden bij uitstek geschikt zijn voor de overwintering van de grote grazende dieren door de aanwezigheid van wintergroene grassen en dwergstruiken. In het volledige moerasesysteem maakt de aanwezigheid van zwijnen en grote roofdieren broeden van bijvoorbeeld zwanen en ganzen in hoge dichtheden onmogelijk, terwijl koloniebroeders die nesten in bomen kunnen bouwen, dat ook werkelijk doen.

Wachten tot sint juttemis?

Uit de vergelijking met het referentiesysteem blijkt dat het moerasesysteem van de Oostvaardersplassen verre van volledig is. Dat

Foto links onder:

De Vos vindt in de Oostvaardersplassen zo'n overvloed aan voedsel, dat de prooidiersamenstelling gevarieerd is.

Foto: Vincent Wigbels.

Foto boven:

In het voorjaar is het gras gemillimeterd en wachten de paarden op betere tijden.

Foto: Vincent Wigbels.

geldt zowel voor de fysieke aspecten als voor de samenstelling van de fauna.

Wat de fysieke aspecten betreft kan de dynamiek van ongeregelde overstromingen van de lagere delen eenvoudig worden gerealiseerd. Moeilijker is het om een uitgestrekt droog terrein met van nature een hoog aandeel bos te realiseren. In principe kan dit gebied worden gevonden in de vorm van het aangrenzende Hollandse Hout, waarmee tevens een compensatie kan worden gevonden voor die delen van het Oostvaardersplassengebied, die door de aanleg van de Flevospoorlijn aan het gebied zijn onttrokken en dus niet meer voor natuurontwikkeling in aanmerking komen. Ook ontbreken er nog diep water en hooggelegen gebieden in het centrum van het moerasgebied. Enige natuurtechnische milieubouw kan dit tekort snel ongedaan maken. Wat de ontbrekende fauna-elementen betreft, een deel daarvan zal zich na kortere of langere tijd wel spontaan vestigen. Dat geldt zeker

voor een deel van de karakteristieke, maar nu nog ontbrekende avifauna. Gezien de – helaas door een treinincident mislukte – broedpoging van de Visarend in het Naardermeer mag spontane vestiging worden verwacht. Of de Zeearend zich spontaan zal vestigen is minder vanzelfsprekend, omdat Zeearenden zich meestal vestigen waar al andere Zeearenden broeden en de Kroeskoppelikanen van de Donaudelta zullen zeker niet spontaan naar Nederland komen. Voor de zoogdieren bestaat een vergelijkbare situatie. De Otter zal zich wellicht op den duur spontaan kunnen vestigen. Ook de Das zal zich vanuit de zich uitbreidende Veluwe populatie kunnen vestigen in Flevoland en vandaaruit ook in dit moerasgebied. Voor Boom- en Steenmarter zijn de dijken naar Flevoland weinig aantrekkelijk, maar onder dekking van de duisternis kunnen beide soorten grote afstanden afleggen.

Voor de andere ontbrekende zoogdieren is spontane vestiging voor vele decennia redelijkerwijs volstrekt uitgesloten. Inmiddels heeft experimentele herintroductie van rund (Heckrund) en paard (Konik) plaatsgevonden en voor de herintroductie van het Edelhert bestaan vergevorderde plannen.

Deze planteneters interfereren alleen in positieve zin met water- en weidevogels. *Wanneer*

de herintroductie van het Wilde Zwijn aan de orde komt zal duidelijk worden in hoeverre de Ontwikkelingsvisie Oostvaardersplassen werkelijk mikt op natuurontwikkeling. Zelfs een beperkt aantal zwijnen zal onmiddellijk demonstreren dat zwijnen zeer amfibisch zijn en een grote voorkeur hebben voor eiwitrijk voedsel in de vorm van eieren en jongen van op de grond broedende kolonievogels. Hieraan is niets onnatuurlijks, maar de aantallen broedparen en het gedrag van de vogels zullen wellicht ingrijpend veranderen. In hoeverre grote predatoren wenselijk zouden kunnen zijn om bijvoorbeeld de zwijnenpopulatie binnen bepaalde grenzen te houden is een onderwerp dat ik graag aan andere auteurs elders in dit nummer wil overlaten. Wel is het nodig duidelijk te stellen dat natuurontwikkeling in de richting van een zo natuurlijk

De Oostvaardersplassen zijn ontstaan door ingrijpen van de mens en zijn als zodanig uniek.
Foto: Vincent Wigbels.

mogelijk ecosysteem herintroductie van een aantal soorten noodzakelijk maakt. Daarbij past tevens de constatering dat *herstel van een oorspronkelijke situatie niet aan de orde kan zijn. Wat wel mogelijk is, is het opnieuw op gang brengen van een reeks ecologische processen*, die in een normaal en volledig ecosysteem thuishoren. Wanneer bovendien de geloofwaardigheid van het natuurbeschermingsbeleid in het geding is zal een zekere snelheid van handelen geboden zijn. Juist een Grote Eenheid Natuurgebied zonder landbouwfuncties biedt bij uitstek mogelijkheden om het sectorbeleid inzake natuurontwikkeling voortvarend tot uitvoering te brengen.

■ Dr. H.E. van de Veen, Bureau Ecovision, Kadijk 7, 7396 NJ Terwolde.

LITTERATUUR:

1. *Natuurbehoud* 19 (2) : 9.
2. Watson, A. ed. (1970): Animal populations in relation to their food resources. Blackwell.
3. Dobben, W.H. van & R.H. Lowe-McConnell eds. (1975): Unifying concepts in ecology. Pudoc.
4. Vera, F.W.M. (1988): De Oostvaardersplassen: van spontane natuuruitbarsting tot gerichte natuurontwikkeling, IVN/Grasduinen.
5. Minister van Landbouw en Visserij, minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (1985): Structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud, Deel d, regeringsbeslissing.
6. Beheerscommissie Oostvaardersplassen: Ontwikkelingsvisie Oostvaardersplassen. Ministerie van Verkeer en Waterstaat, ministerie van Landbouw en Visserij.
7. Frankel, O.H. & M.E. Soulé (1981): Conservation and Evolution, Cambridge University Press.
8. Veen, H.E. van de (1988): Wise Use of Wetlands. R.-87/23/VU.
9. Louwe Kooijmans, L.P. (1985): Sporen in het land. Meulenhoff Informatief.